

Rang tushunchasining til va tafakkurdagi ifodasi (ingliz va o‘zbek tillari misolida): qiyosiy tahlil

Rustamboyeva Madina Shuxrat qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada rang tushunchasining inson tafakkuridagi o‘rni hamda uning til orqali ifodalanish mexanizmlari kognitiv va lingvomadaniy yondashuvlar asosida batafsil tahlil qilinadi. Ingliz va o‘zbek tillarida rang nomlarining semantik xususiyatlari, ularning metaforik kengayishi, madaniy-ramziy ma’nalari hamda konseptual maydondagi o‘xshash va farqli jihatlari chuqur qiyosiy o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari rang konseptining universal va milliy jihatlari aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: rang konsepti, kognitiv tilshunoslik, lingvomadaniyat, semantika, metafora, qiyosiy tahlil.

Kirish

Til inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi sifatida borliq haqidagi bilimlarni shakllantiradi va uzatadi [1]. Olamning lisoniy manzarasi insonning borliqni qanday idrok etishi, uni kategoriyalarga ajratishi va til orqali ifodalash jarayonini aks ettiradi [2]. Shu jihatdan konseptlar inson ongida shakllanadigan va til orqali ifodalanadigan asosiy kognitiv birlik hisoblanadi.

Rang tushunchasi esa inson idrokining eng qadimiy va fundamental elementlaridan biri bo‘lib, u tashqi dunyoni bilish, tasniflash va baholashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ranglar nafaqat obyektiv borliq belgisi, balki inson hissiyoti, psixologik holati va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi ramziy vosita hamdir.

Nazariy asoslar (kengaytirilgan)

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan rang konsepti insonning perceptiv tajribasi asosida shakllanadi [3]. Biroq bu jarayon faqat fiziologik emas, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan ham chambarchas bog‘liq.

Berlin va Kay nazariyasiga ko‘ra, barcha tillarda asosiy rang kategoriyalari mavjud bo‘lib, ular ma’lum tartibda rivojlanadi [4]. Shu bilan birga, Lakoff va Johnson ranglarning metaforik tizimdagi rolini ko‘rsatib, inson tafakkuri metaforik xarakterga ega ekanligini ta’kidlaydi [5].

Masalan:

“yorug‘lik” — ijobiylik

“qorong‘ilik” — salbiylik

Bu esa ranglarning abstrakt tushunchalarni ifodalashdagi rolini ko‘rsatadi.

1. Rang tushunchasining kognitiv va psixologik jihatlari

Ranglar inson psixologiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlarga ko‘ra:

qizil rang — faollik va energiyani oshiradi

ko‘k rang — tinchlantiruvchi ta’sirga ega

qora rang — jiddiylik va og‘irlikni bildiradi

Bu holat ranglarning nafaqat lingvistik, balki psixologik kategoriya ekanligini ham ko‘rsatadi.

2. Ingliz tilida ranglarning semantik va pragmatik xususiyatlari (kengaytirilgan)

Ingliz tilida ranglar ko‘pincha metaforik va idiomatik ma’noda qo‘llanilib, keng semantik maydonni tashkil etadi [5]:

white — poklik (white lie, white collar)

black — salbiylik (black list, black day)

red — xavf (red alert, see red)

green — yangi, tajribasiz (greenhorn)

blue — tushkunlik (feel blue)

Bundan tashqari, ranglar ijtimoiy va siyosiy kontekstda ham qoʻllaniladi (masalan, red states, blue blood).

3. Oʻzbek tilida ranglarning lingvomadaniy xususiyatlari (kengaytirilgan)

Oʻzbek tilida ranglar milliy mentalitet, urf-odat va tarixiy tajriba bilan bogʻliq holda shakllangan [6]:

oq — ezgulik, poklik (oq yoʻl, oq fotiha)

qora — qaygʻu (qora kun, qora niyat)

qizil — bayram, goʻzallik

koʻk — osmon, ulugʻlik

sariq — kasallik, zaiflik

Shuningdek, ranglar xalq ogʻzaki ijodi — maqol, matal va dostonlarda faol ishlatiladi.

4. Qiyosiy tahlil (chuqurlashtirilgan)

Umumiyliklar:

ranglar universaldir;

asosiy rang kategoriyalari mos keladi;

metaforik tafakkur mavjud.

Farqlar:

ingliz tilida individualistik ma'no kuchli;
o'zbek tilida kollektiv va madaniy ma'no ustun;
ranglarning emotsional bahosi turlicha.

Masalan:

red ingliz tilida xavf, o'zbek tilida esa ijobiylik ham bo'lishi mumkin

blue ingliz tilida qayg'u, o'zbek tilida esa neytral yoki ijobiy

Muhokama (kengaytirilgan)

Rang konsepti tahlili shuni ko'rsatadiki, til insonning borliqni idrok etish usulini shakllantiradi. Ranglar orqali inson nafaqat ko'rgan narsasini, balki unga bo'lgan munosabatini ham ifodalaydi.

Bu esa quyidagilarni tasdiqlaydi:

til va tafakkur o'zaro bog'liq;

ranglar konseptual tizimning muhim elementi;

madaniyat til orqali namoyon bo'ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rang tushunchasi universal bo'lishiga qaramay, uning talqini milliy va madaniy omillar bilan belgilanadi. Ingliz va o'zbek tillari misolida ranglarning semantik va konseptual xususiyatlari turlicha namoyon bo'ladi.

Rang konsepti tilshunoslikning kognitiv va lingvomadaniy yo'nalishlari uchun muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sapir, E. (1921). Language.
2. Whorf, B. (1956). Language, Thought, and Reality.
3. Evans, V., Green, M. (2006). Cognitive Linguistics.
4. Berlin, B., Kay, P. (1969). Basic Color Terms.
5. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By.
6. Rahmatullayev, Sh. (2006). O‘zbek tili frazeologiyasi.
7. Safarov, Sh. (2008). Kognitiv tilshunoslik.
8. Hojiev, A. (2010). O‘zbek tili semantikasi.